

SILPHION – ANTIKENS FORSVUNDNE LÆGEPLANTE

I det 7. århundrede f.Kr. grundlagde grækerne en koloni Cyrenaica på Nordafrikas højslette, nærmere betegnet i det østlige Libyen, med hovedstaden Kyrene 15 kilometer fra Middelhavet. At her også boede jøder, erfarer vi af Bibelen, der tre steder nævner Simon af Kyrene som den mand, man tvang til at bære Kristi kors mod Golgatha. Vældige og maleriske tempelruiner vidner den dag i dag om byens størrelse, om indbyggernes velstand og høje kultur.

Rigdommen skyldtes først og fremmest en nærings-, krydder- og lægeplante *silphion*, der her groede vildt. Kyrene var den vigtigste udførselshavn for planten og dens produkter. Herfra blev udskibet hele laster til Hellas og Rom. Datidens forfattere overgår hinanden i næsten fantastiske skildringer af rigdom og uhørt luksus i Kyrene, Barka, Ptolomais og fire andre byer på den kyrenæiske højslette. Kyrenaikas herskere spillede ofte en rolle som pengeudlånere. Og da det som nævnt især var *silphion*, der betingede velstanden og den blomstrende handel, var det kun naturligt, at planten blev afbildet på mønter ligesom guderne. Takket være præcis naturiagttagelse og møntprægningens højtudviklede teknik giver disse relieffer et udmærket indtryk af, hvordan planten så ud.

Ved begyndelsen af det 1. århundrede e.Kr. blev Kyrenaika erobret af kejser Augustus og

”kornkammer” for det romerske og østromerske rige. Og siden synes *silphion* at være sporløst forsvundet. Den engang så berømte plante kendes nu kun fra gamle skrifter og mønter, og det er trods mange anstrengelser stadig ikke lykkedes at identificere den botanisk.

Silphion nævnes af naturforskere som Theophrastos, Plinius og Columella, af læger som Hippokrates, Dioskurides og Galen. Theophrastos (372–287 f.Kr.) har i *Historia plantarum*, den græske botaniks hovedværk, et helt kapitel om *silphion*. Vi læser her, at planten og dens droger blev værdsat ganske overordentlig højt som et helt universalmiddel. Plinius beretter, at saften (laser) blev vejret op med sølvdenarer, og at diktatoren Cæsar, da han ved borgerkrigens begyndelse hentede Roms statsskat (i Saturn-templet), foruden guld og sølv i barrier og mønter fandt 1500 kg laserpitum (*silphion*).

Også sprogligt ses det, at planten dengang må have været almindelig kendt og brugt. Det gamle græske sprog havde et udsagnsord *silpióō* (*διλφισω*) *jeg tilbereder/krydrer med silphion*, og *kostbarere end silphion* eller (*kong*) *Battos' silphion* var mundheld eller ordsprog for stor rigdom.

Grækerne lærte først planten at kende, da de som nybyggere kom til Nordafrika. Her spirede den frem i yppig mængde efter forårets heftige regnskyll og dækkede den til da nøgne

En didrakma från Kyrene (t.h.), en tetradrakma från Barka (mitten) och ytterligare en tetradrakma (t-v-) och samtliga har bl.a. silphion som motiv, vilket visar hur högt man värderade den.

jord. Det var og er typisk for Nordafrikas vegetation efter regntiden, men på grækerne måtte det virke som et naturfænomen. Det vides ikke, om planten forlængst tjente egnens befolkning som nærings- eller lægemiddel, men det har vel været tilfældet. Navnet "silphion" er nemlig ikke ægte græsk, men må være hentet fra et ikke-indogermansk sprog. Barka's urindbyggere skal have kaldt planten "sirphi" eller "silphi", hvoraf grækerne dannede silphion og romerne sirpe.

Planten har ikke haft noget stort geografisk udbredelsesområde. Grækeren Strabo giver geografiske og historiske oplysninger om de i oldtiden kendte lande; ifølge ham fandtes silphion i en meget tør og sandet egn, som målte 1000 stadier (1 stadion = 178 meter) i retningen øst-vest og 300 stadier syd-nord.

Næsten alle plantens organer (som havde særlige navne) fandt anvendelse på mangfoldige måder. De første grundblade hed "maspe-ton" og blev ifølge Strabo efterstræbt af fårene; de virkede let afførende, gjorde dyrene fede og gav deres kød en fin smag. Fik en gedebuk silphion at æde før slagtningen, mistede kødet sin ramme lugt og smag. Unge skud (kauloi) blev af romerne betragtet som en delikat grøntsag og spist kogt, dampkogt eller stegt til fisk og kødretter. Frugterne var et krydderi, roden syltede man i eddike.

Men det mest værdifulde og efterstræbte silphion-produkt var dog "opos", den indtørrede mælkesaft, der blev hentet på omtrent samme måde som asa foetida: roden blev skåret i skiver og den udtrædende rødlig mælkesaft efter tørringen skrabet af, samlet og gerne æltet med lidt klid. Stængelsaften kunne også bruges, men den var af langt ringere kvalitet.

Som så ofte før og siden gik plantens navn efterhånden over på drogen; eftertidens medicinske terminologi forstod ved silphion ikke selve planten, men roden eller endnu oftere den deraf vundne opos. Romernes navn til mælkesaften var "laser" og til planten laserpicium (Plinius), laserpitum, d.v.s. planten, der lader saften – laser – dryppe, men kendes fra endnu ældre forfattere og kan føres helt tilbage til assyrisk lasirbitu for en *Ferula*-art.

Opos' medicinske anvendelse beroede vel for en stor part på empiri, men var også præget af megen mirakeltro. Saften kunne gøre blinde seende, oldinge unge, skaldede behårede o.s.v. Opløst i vin eller vand blev drogen indgivet som et appetitvækkende og urindrivende middel mod hoste og hæshed, brystlidelser og sidesting; udvortes var den særlægende og lagdes som modgift på bylder, slangebid og skorpionstik. Kogt sammen med honning blev opos lagt på smertende hofter og lænder, blandet med voks appliceret for krampe, opløst i

vin gnedet på gigtsmertende lemmer. Hippokratikerne anbefalede opos ved svære fødsler, udeblevet menses, som abortivmiddel og for hysteri. Silphion var en afsvækkende bestanddel af drastiske purgativer. Efter de populære svedebade med påfølgende indhyllning i varme tæpper fik patienten en afførende drik tilberedt af silphionsaft og frøene af *Psoralea bituminosa* i vin.

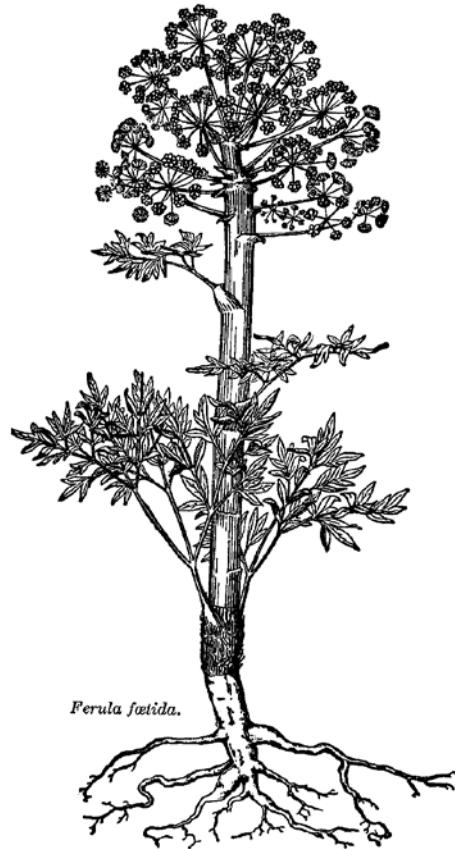
Veterinærmedicinen benyttede opos mod mave- og tarmlidelser, især kolik. Tyrene blev mere gejle, når man bestrog deres næse med opos. Landmændene gned en alkoholisk opløsning af silphions mælkesaft på granattræernes krone; så fik de mange og store frugter (skadedyrbekæmpelse?). Og har et æbletræ sure frugter, kunne det hjælpe at hælde silphion i vin ud over kronen.

I seks århundreder havde Kyrene det absolutte monopol på handelen med silphion og kunne bestemme de svimlende priser. Man prøvede selvfølgelig andetsteds at dyrke planten, men forsøgene mislykkedes altid. Den ville kun trives i Kyrenaika. Her samlede man den ved bestemte årstider og på visse steder; høsten blev stuvet i sække og af karavaner bragt over steppen og ørkenen ud til kysten og skibene, som fragtede den dyrebare last til hele den dakendte verden. Allerede Hippokrates oplyser, at man i Peloponnes og Ionien uden held har forsøgt at dyrke silphion-planten.

Den alsidige anvendelse og store efterspørgsel resulterede i en hensynsløs rovdrift, således at forekomsterne svandt mere og mere ind. Der nævnes intet om, at man foretog nyplantninger. Ifølge Plinius var planten på Neros tid (37–68) blevet så sjælden, at det kun lykkedes at finde et eneste eksemplar til kejseren. Biskop Synesius af Kyrene (slutningen 300-tallet) var måske den sidste, som har set planten; han bemærker, at silphion er helt udryddet på store strækninger og nu kun findes i haver.

Fra det 5. århundrede er der i hvert fald ingen, der kender denne vækst. Med dens forsvinden sygnede også de engang så blomstrende græske byer i Nordafrika helt hen.

Den ægte kyrenæiske vare fik efter Alexander den Stores togt til Persien og Indien en konkurrent i "persisk silphion". Allerede Hippokrates' elever skelnede mellem flere handelssorter: kyrenæisk, syrisk, persisk, medisk, armenisk og parthisk silphion. Alle de asiatiske svarede sikkert til, hvad der nu kaldes *assa foetida*, dyvelstræk. De gamle skrifter understreger gang på gang, at den persiske silphions

Ferula foetida.

Dyvelstræk (Ferula assa-foetida), ur Kings American Dispensatory (1898),

kvalitet er meget ringe, men den kunne alligevel vinde terræn, efterhånden som forsyningerne fra Nordafrika svigtede. Scribonius Largus, en læge på kejser Claudius' tid, skriver i sin receptsamling: "Kyrenæisk silphion, hvis det kan opdrives, ellers syrisk."

Et produkt så efterspurgt og højt betalt måtte naturligvis friste til forfalskninger. Dioskurides og Plinius nævner i denne forbindelse en gummiharpiks sagapenum med hvidløgslugt (af *Ferula persica*), bønnemel og gummi. Strabo beretter om silphionsmuglere.

Navnene på to eller flere leverandører af silphion må på et tidligt tidspunkt være blevet slået sammen til ét begreb, og den derved opståede forvirring har nutidens botanikere, arkæologer og rejsende ikke kunnet klare. Af optegnelser og mønter synes det dog klart at fremgå, at der var tale om en skærmblostm (Umbelliferae). Da plantens rod gav den vigtigste eksportvare, hæfter nogle møntbilleder sig navnlig ved dette organ. Roden var åbenbart tyk, krybende og havde kraftige tværribber som talrige andre Umbelliferae. Stænglen har vel været kort og forholdsvis tyk med talrige furer.

Ældre forfattere (bl.a. C. Sprengel) udpegede *Ferula tingitana*. På en rejse gennem Libyen 1817 mente Della Cella at have genfundet oldtidens berømte plante, som derfor fra 1824 blev kaldt *Thapsia Silphinum* (eller *T. garganica*). Men Dioskurides og Theophrastos kendte udmærket denne plante af selvsyn og vidste, at det ikke var den ægte silphion. I en lærd afhandling 1913 hævder Vercoutre endog, at der var tale om palmen *coco-de-mer*, som nu kun kendes fra en ø i Seychellerne.

Ferula narthex ligner meget møntbilledernes silphion med de store opblåste bladskeder og ældre, hurtigt forkrøblede stængelblade (tilpasning til steppeklimaet!). Imidlertid er denne plantes gummiharpiks ildelugtende, medens kyrenæisk silphion var vellugtende. Plantegeografisk er det desuden usandsynligt, at de to arter er identiske.

I det gamle Kyrenaika har man til dato ikke fundet nogen plante, som ganske nøje svarer til møntbillederne og datidens beskrivelser. Vi kan kun formode, at det drejede sig om en art *Ferula* nært beslægtet med *F. narthex*. Men måske vil gåden blive løst af nye botaniske ekspeditioner, såfremt der endnu gror nogle efterkommere et afsides sted på Libyens steppe.

At en plante helt kan forsvinde, har vi sværere ved at forestille os, end når dyrearter uddør. Planterne optræder altid i så stort antal, at i det mindste nogle få individer undgår ødelæggelse og fører arten videre. Flere omstændigheder bidrog til silphions forsvinden. Den var for det første meget kostbar og derfor efterstræbt. For det andet groede den kun vildt, og et i forvejen lille udbredelsesareal blev stadig mindre, efterhånden som jorden kom under kultur. Om de romerske erobrere fortælles også, at de lod deres husdyr græse silphion-forekomsterne nøgne, så grækerne ikke kunne tjene på dem. Endelig er der i historisk tid sket store klimatiske ændringer i Nordafrika; ørkensandet kom i drift og begravede hele byer, således Leptis Magna. – Således søggede mennesker og naturen i samvirke for, at antikens berømte lægeplante gik helt til grunde.